

Talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari

**Berdimurodova Mexrubon
Masudjonovna**

EMAIL :

**Samarqand davlat universiteti
Pedagogika kafedrasida
magistranti.**

ABSTRACT: Ushbu maqolada asosan Tanqid (kritika) (lot)- hukm qilish mahorati) – inson faoliyatining biror sohasiga aloqador hodisani baholash, analiz qilish. U xatolarni topish va muhokama qilishdan iboratdir. Talaba yoshlarning fikrlash foalligi, ijodiy fikrlashini rivojlantirishga doir metodlar, talabalarning ijodiy-tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan samarali usullardan qay tarzda foydalanish, O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan pedagogik mulohazalar mavjud.

KEYWORDS: tanqid, kreativlik, ijodkorlik, fikrlash, ta'lim, metod.

Ta'lim jahon miqyosida o'z o'rniga ega, obro'-e'tibor qozongan jamiyat barpo etish, mamlakatimizning demokratik taraqqiyotini ta'minlash va fuqarolik jamiyatini shakllantirish, uni demokratlashtirish va liberallashtirish, fuqarolarning siyosiy-huquqiy, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy ongi hamda dunyoqarashi darajasini oshirish, sog'lom tafakkurli barkamol avlodni shakllantirishning poydevori hisoblanadi. Bozor munosabatlariga asoslangan jamiyatda yashash har bir insondan ayniqsa, o'quvchiyoshlardan keng bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi. Shunday ekan, voyaga yetayotgan yosh avlodni oilada va ta'lim-tarbiya muassasalarida ijodiy mushohada qilishga o'rgatib borish zarur. Shuning uchun, birinchi navbatda, ta'lim mazmuni va uning tarkibini kengaytirish va chuqurlashtirish, xususan, bu mazmunga nafaqat, bilim, ko'nikma va malaka, balki umuminsoniy madaniyatni tashkil etuvchi ijodiy faoliyat tajribasi, tevarak-atrofga munosabatlarni ham kiritish g'oyasi kun tartibiga ko'ndalang qilib qo'yildi. O'quvchi shaxsi ijodkorligini rivojlantirish, izchil ravishda biri ikkinchisining o'rnini to'ldiruvchi bosqichlardan iborat uzluksiz jarayon bo'lib, ushbu jarayonning sifati muayyan pedagogik-psixologik shart-sharoitlar va vaziyatlarga bog'liqligi asos bo'ldi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga qiziqishlarini orttirish, ularning mustaqilligi va faolligini ta'minlash, tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan bilish jarayonini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ijodiy tafakkurning rivojlanishi o'quv jarayonida o'quvchini izlanishga undaydi. Bunda shaxs fikrlash faoliyatining eng muhim jihatlari namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchi o'qituvchi bilan birgalikda faol izlanishda bo'ladilar. Maktab o'quvchilarining ijodiy-

tanqidiy fikrlash darajasini o'rganish uchun ularning muloqotga kirishish jarayonlarini kuzatish muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatish metodidan o'quvchilarning fikrlash va muloqotga kirishish ko'nikmalarini qiyoslashda keng foydalaniladi. Talabalarda ijodiy-tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik tizimni vujudga keltirishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim: - Talabalarda ijodiy-tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik sharoitlarini yaratish; - o'quvchilarning ijodiy-tanqidiy fikrlashiga qo'yilgan talablarni aniqlash; - Talabalarda ijodiy-tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish Ta'lim jarayonida ijodiy, syujetli-rolli o'yinlar bilish materiallarini o'zlashtirishga undovchi hordiq chiqartirishga xizmat qiladigan usul va yo'l emas, balki o'yinlar juda katta evristik va ishontiruvchi quvvatga ega. O'yinlar yagona yaxlit tarzda ko'ringan hodisalarni bo'lib-bo'lib, qismlarga ajratib idrok qilish imkonini beradi. Shu asosda o'rganilayotgan hodisalarni qiyoslash, o'zaro farqlash va bir butun tarzda idrok etish imkonini beradi. O'yinlarning pedagogik ahamiyatini ilmiy jihatdan oldindan ko'ra olish, o'quvchilarning o'yinni tasavvur etish layoqati yaxlit hodisalar tizimini bilish darajasi bilan bog'liq. O'quvchilarning tasavvurlari va ijodiy faoliyatlarini kengaytirishda sayohat o'yinlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ular geografik, tarixiy, o'lkashunoslik xarakteriga ega. Bunday o'yinlar kitoblar, xaritalar va turli hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ular talabalarda tasavvur qilish vaziyatlari yordamida o'tkaziladi. Barcha harakatlar va kechinmalar o'yindagi rollar yordamida aniqlanadi. Bu yerda o'quvchilar geolog, iqtisodchi, zoolog, topograf rollarida namoyon bo'ladi. O'quvchilar kundaliklar, xatlar yozadilar, bilish xarakteriga ega bo'lgan turli-tuman materiallarni to'playdilar. Mazkur yozma hujjatlarda materiallarni ishchan bayon qilish ularning fikrlash jarayonlarini jadallashtiradi. Mazkur o'yinlarning o'ziga xos jihatlari o'quvchilar idrokining faollashuvi hamda o'ziga xos faoliyat shaklining yaratilishi, ular orasidagi do'stlik va hamkorlik muhitining vujudga kelishi bilan belgilanadi. Bunday o'yinlar o'quvchilar tasavvurining amaliy faoliyatini kengaytiradi. Bunday faoliyat tashqi harakatlar yordamida amalga oshiriladi. Shuning uchun ham bevosita doimiy harakatga aylanadi. Shunga ko'ra, o'yin natijasida Talabalarda tasavurning ijodiy faoliyatga aylanish jarayoni amalga oshadi. Buning natijasida ular muayyan narsaning loyihasini tuzib, uni tashqi harakatlar yordamida amalga oshiradilar.

Natijada o'quvchilar orasida hamkorlikdagi o'yin, mehnat va o'qish faoliyatlari amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilar ko'p mehnat qiladilar, mavzuga oid kitoblar, ma'lumotnomalar va xaritalarni tahlil qiladilar. Ma'lumki, har bir shaxs muayyan ijodiy quvvatga ega. Mazkur ijodiy quvvatning asosini esa yangi narsalarni yaratish tashkil etadi. O'quvchilarning tasavvurlari ijodiy hamda yaratuvchilik xarakteriga ega bo'ladi. O'quv yoki badiiy adabiyotlarni o'qish jarayonida o'quvchilar ushbu kitoblarda bayon qilingan voqeyelikni o'z xotiralarida qayta jonlantirishlari talab etiladi. Ijodiy xayollar yaratuvchi xayollardan yangi namunalarini mustaqil yaratish bilan ajralib turadi. Ular o'quvchi faoliyatining o'ziga xos natijalarida aks etadi. Inson shaxsining qimmatligi uning tarkibida tasavvur qilishning qanday yo'llari mavjudligiga bog'liq. Agar ijodiy tasavvur muayyan faoliyatda namoyon bo'lsa, bu o'quvchi shaxsining yuqori darajada rivojlanganligidan dalolat beradi. Shaxs tasavvurini rivojlantirish zarur hisoblanadi. Bilish xarakteridagi ijodiy, syujetli-rolli o'yinlar shaxs taraqqiyotida alohida ahamiyatga ega. Chunki u o'quvchilarning xayolot olami kengayishiga asos bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish uchun darslarning mazmun va sifatiga e'tibor beradi. Buning uchun bolalarni fikrlashga, ularni faollashtirishga harakat qiladi. O'quvchini tayyor bilim qabul

qiluvchi emas, balki sinfda o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish uchun munozara qilishga yo'llaydi. Talabalarda ijodiy-tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muammoli o'qitish metodlari samarali natijalarni beradi, ta'limda muammoli yondashish o'quv dasturlarida, o'qituvchi bilimlarini bayon qilishda, o'quvchilarning mustaqil ishlarida ham o'z aksini topadi. Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha uch bosqichli o'qitish modeli da'vat qilish, idrok qilish va fikrlash bosqichlaridan iborat: da'vat bosqichida o'quvchilarni darsga qiziqtirish, mavzu bo'yicha yangi bilimlar to'plash, axborotlar bilan tanishishlariga erishiladi. Idrok qilish pog'onasida mavzu yuzasidan o'z bilimlarini yangi axborotlar bilan bog'laydi, taqqoslaydi va mohiyatini aniqlashga harakat qiladi. Mavzu o'quvchilar tomonidan to'liq idrok qilingandan so'ng bevosita fikrlash jarayoni boshlanadi. Bu bosqichda olingan yangi g'oya va axborotlar o'quvchilar tomonidan analiz, sintez qilinadi va matn mazmunini o'z tushunchalari asosida so'zlab beradilar. Fanlarni o'qitishda «Guruhlar bilan ishlash», «Munozara», «Muammoli o'qitish», «Aqliy hujum» kabi metodlar, shuningdek jadvallar bilan ishlash, mustaqil fikrni ifodalaydigan yozma ishlar, insholar yozish talaba-yoshlarning faolligini oshiradi. Bu metodlar asosida olib borilgan darslar vaqt tejamkorligi bilan birga, yangi bilimlarni o'quvchiga yetkazib beradi, shuning bilan birga bolani fikrlashga, chuqur mushohadaga undaydigan, butun diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qila oladigan muammoli vaziyatlar, bahs-tortishuvlarda to'g'ri xulosalar bilan vaziyatdan chiqib keta oladigan va olgan bilimlarini boshqa mavzular bilan bog'lab, umumlashtiradigan sharoitga ega bo'ladi. O'quv jarayonida talabalar faolligini oshiruvchi o'qitish metodlaridan biri «Kichik guruhlarda ishlash» metodidir. Bunda o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib ishlaydilar va bu jarayonda har bir guruh bir-biridan o'rganishga, o'rganganlarini o'z salohiyatlari doirasida baholashga, turli vaziyatlarda bilimlarni qadrlab, xulosa chiqarishlariga imkon yaratiladi.

Oliy ta'lim tizimining pedagogika yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga bilim berishda insonparvarlik tamoyiliga mos zamonaviy texnologiyalar, ya'ni izlanish, ishchan o'yinlar, «Guruhli bahs» kabi metodlardan mohirlik bilan foydalanish o'z samarasini beradi. O'qituvchi evristik suhbat orqali talabalarni ijodiy mushohadaga chorlaydi, reproduktiv metod o'qituvchining axboroti, bilimlarni talabalarga yetkazishda muammoli vaziyatlar yaratib, ularni ijodkorlikka, mustaqil fikrlashga yo'naltirishda yuqori natija beradi. Bunda talabalar axborotlarni tahlil etishda induktiv va deduktiv metod, ya'ni oddiydan murakkabga va aksincha, murakkab vaziyatlardan oddiyga qarab boriladi. Yana talabalarining ijodiy-tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan samarali usullardan biri erkin fikrlash darslari hisoblanadi. Erkin fikrlash darslari ilmiy-ommabop adabiyotlar, matbuotda chop etilgan maqolalar va maqolalarning muhokamalariga bag'ishlanadi. Maqola mualliflarining tadqiqot ishlari natijalariga asosan xulosa qilindiki, munozarali darslarning muvaffaqiyati quyidagi masalalarni to'g'ri hal etishga bog'liq:

- o'quvchi-talabalarining darsga qizg'in tayyorgarlik ko'rishiga;
- ular o'rtasida o'zaro hamkorlik, yordam uyushtirilishiga;
- o'quvchi-talabalarining o'z fikr-mulohazalarini to'liq bayon qilishi va mantiqan dalillashiga;
- o'quvchi-talabalarda boshqalarning fikrini sabot va chidam bilan tinglash ko'nikmalarining hosil qilinganligiga;

– o'qituvchining iqtidori, e'tiqodi, o'quvchi-talabalarning bilim faoliyatini faollashtira olish ko'nikma va malakalariga egallanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

«Tanqidiy tafakkur» uslubi talaba qo'yilgan masala yoki muammo yuzasidan o'z fikrini bayon qilish, o'zgalarning fikrlarini tanqidiy qayta idrok etish, o'z nuqtai nazarini asoslab berish va saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lishiga asoslangan. Odatda bunday zarurat mubohasa xarakteriga ega masalalarni hal etayotganda yuzaga keladi. Ushbu uslub o'qituvchiga o'quvchi-talabalarning tinglash va muloqot qilish ko'nikmalari, turli nuqtai nazardan tushunish malakasini rivojlantirish, bahsli masalalarni hal qilish, tahliliy mushohada yuritish va fikrlash layoqatini oshirish, ularning o'z fikrini shakllantirish mahoratini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Amalga oshirilgan tahlillar natijasida hamkorlikka yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarda Talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi ularga quyidagi imkoniyatlarni berishi aniqlandi: – o'quvchilarning fikrlash jarayoni jadallashadi; – o'quvchilar o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'ya boshlaydilar hamda ushbu maqsadga erishish yo'llarini izlaydilar; – o'quvchilar o'zaro bir-birlari bilan faol muloqotga kirishish ko'nikmasini egallay boshlaydilar; – Talabalarda bilim olish, yangi axborotlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish ortadi; – o'quv-biluv jarayonida Talabalarda faol lik ta'minlanadi; – Talabalarda ular orasida vujudga kelgan rang-barang fikrlarni tinglash va mushohada qilish ishtiyoqi kuchayadi; – Talabalarda o'z fikrlarini dadil bayon qilish ehtiyoji vujudga keladi; – o'quvchilar egallagan bilim va tushunchalarini qayta ishlash, ular yordamida fikr ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuning uchun ham o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish jarayonini tizimli tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rga tishning asosiy vazifasi bugungi demokratik jamiyatda har bir fuqaro o'z oldida turgan muammolarni oqilona yechish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Shu boisdan o'quvchilarni darslarda o'zaro hamkorlikda ko'proq bahsli tortishuvlarga sabab bo'ladigan muammolar yechimini topishga jalb etish lozim.

REFERENCES

1. Xodjiyeva F.O. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish / Monografiya – T.: “Fan”, 2008. – 140-b.
2. Innovation ta'lim texnologiyalari / Muslimov N. A, Usmonboyeva M. H, Sayfurov D. M, To'rayev A. B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.
3. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. / O. Sharofiddinov tahriri ostida – T.: “Ma'naviyat”, 1998. – 302-b.